

© Шпачинський І. Л.

Шпачинський І. Л., кафедра філософських наук, Миколаївський національний університет імені В.О.Сухомлинського.

УДК 130.123.1

КРАСА ЯК КАТЕГОРІЯ ДІАЛЕКТИКИ

В статті розглядається сутність естетичності деяких діалектичних аспектів вирішення проблемних ситуацій.

Ключові слова: краса, діалектичність, естетика, інтуїція, гармонія.

В статье рассматривается сущность эстетичности некоторых диалектических аспектов разрешения проблемных ситуаций.

Ключевые слова: красота, диалектичность, эстетика, интуиция, гармония.

In the article the aesthetics essence of some aspects of the dialectical solving of problematic situations is considered.

Keywords: beauty, dialectics, aesthetics, intuition, harmony.

«Ничто в природе не бесполезно, даже сама бесполезность»

М.Монтень

Святослав Рерих у книзі «Мистецтво і життя» пише: «Красивая жизнь — какое это великое и величественное понятие. Строить через красоту — это священный завет, данный нам великими вождями эволюции. Красота — это гармония, а гармония — это то возвышенное состояние, о котором мы всегда должны помнить, хотя бы как о предмете устремления. Красота — это священный философский камень, превращающий низшие металлы в чистое золото. Красота — это одновременно высшая цель и способ её достижения. Сделаем поиск красоты частью каждого дня. Попытаемся найти красоту в наших каждодневных обязанностях; даже малейшее дело может быть сделано красиво» [1,5].

Дійсно, красиве висловлювання. У всіх відношеннях. Але нас в першу чергу буде цікавити, «яким же чином працює» цей філософський камінь у своїх перетвореннях дійсності. У пошуках відповіді послідовно «пройдемося аналізом» по тих формулюваннях, які ми вважали за необхідне навести для висвітлення свого бачення на цей аспект дійсності.

Отже, «...еще Иммануил Кант в своей <Аналитике прекрасного> отметил, что «прекрасное познается без посредства понятия». Определить словами, что именно побуждает нас признать объект красивым, невероятно трудно. Красота ускользает от нас, как только мы пытаемся объяснить ее словами, перевести с языка образов на язык логических обобщений. Понять, почему это красиво, а это нет, опосредствовать подобный синтетический подход дискурсивно, по-видимому, невозможно» [2,3]. Це одна точка зору. Можливо навести і далі досить велику кількість суджень, які спираються на неї і в яких наголошується, що виразити словами, чому ми щось вважаємо красивим неможливо. Тобто краса «вислизає» від логічного аналізу.

Але існує і наступна думка. Зокрема, «...вивчення біографії вченого та історії відкриття закону покаже, що намагання пізнати наукову істину – це, по суті, намагання пізнати гармонію світу, його універсальну красу. Говорячи словами А.Ейнштейна, саме «в пошуках гармонії людина створює наукові і художні твори». Копернік горів бажанням побудувати більш просту, більш красиву, ніж Птолемеєва, «систему світу», Кеплер прагнув зясувати, у яких числових співвідношеннях полягає «світова гармонія». Спрага математичної симетрії підштовхнула Максвела на вирішальний крок під час виведення його знаменитих рівнянь... Таким чином... «естетична лінія» проглядається в усіх наукових, технічних і художніх відкриттях, це ариаднина нитка – тільки за її допомогою можливо пізнати силу і глибину людської творчості» [3,131]. У наведеному уривку достатньо «їжі» для аналізу, зокрема таких понять, як «гармонія», «універсальність», «простота», «числові співвідношення», «симетрія» і нарешті «естетика» за великим рахунком.

Тому все ж таки спробуємо, за Пушкіним «поверить алгеброй гармонию», і піти цим другим шляхом. До речі, той же Кант ствержував, що прекрасне те, що подобається усім, і це також спонукає припустити існування якихось універсальних, загальнозначущих критеріїв краси.

Як відомо, естетика — наука про становлення й розвиток чуттєвої культури людини. Саме вона

оперує іншими означеними вище поняттями, які розглядаються у ній у статусі категорій. Історія становлення естетики як науки свідчить, що впродовж багатьох століть вона виступала і як «наука про прекрасне», і як «наука про досконале», і як «наука про закони розвитку мистецтва». Так, зокрема, у поясненні феномена «досконале», чільне місце, поряд з власне естетичною точкою зору, займає точка зору телеологічна:

“Совершенство — понятие, выражающее идею некоего высшего стандарта, с которым соотносятся цели и результаты предпринимаемых человеком усилий. В естественном языке под С. может пониматься практическая пригодность вещи для определенных целей, достигнутость поставленной цели, свершенность замысла (так и в европейских языках соответствующие слова восходят к лат. perfectus от perfectio — завершение), полнота чего-то, высшая степень развития и, наоборот, лаконичность, простота (в которой обнаруживается гениальность), гармоничность. Понятие С. получает содержательную определенность через понятие нравственного идеала”[4]. Це один з головних аспектів, який фігурує майже у всіх концепціях досконалості, а всього більше акцентований і розроблений у Арістотеля, який зокрема наголошував, що досконалість суцього є повна досягнутість внутрішньої мети, закладеної в його природі. В останньому визначенні заслуговує уваги пояснення досконалості через поняття «гармонії», яка є однією з центральних категорій естетики і вельми складною для формулювання. У найбільш загальному своєму вираженні “...гармонія (грецьк. Harmonia – звязок, стрункість) – уявлення про цілісність і довершеність організації естетичного об’єкта, яке виникає на основі якісної і кількісної відмінності і навіть боротьби елементів, які його складають. Доволі часто гармонію розглядають у якості основи або необхідної умови *прекрасного* [виділено автором]”[5,29]. Як бачимо, це визначення також, безумовно, більш «тяжкіє» саме до «телеологічних позицій» і тут уже напряму використовується уявлення про боротьбу елементів, що є безпосередньою прерогативою діалектики. Відомо, що проблема конфлікту невичерпна, як і невичерпна людська творчість. Це вічне джерело руху і розвитку, згідно з основними положеннями діалектики як теорії і методології наукового пізнання і творчості взагалі. Тобто, мовою категорій соціуму, «побороти зло» остаточно не вдасться ніколи. (Але до цього ми ще повернемося.)

З наведеного можливо зробити певний висновок про своєрідне «вміння гармоніювати». І це стосується як матеріальної, так і соціальної сфери життя суспільства.

В т.зв. «теорії рішення винахідницьких задач»-ТРВЗ, положення якої набувають в наш час усе більшого розповсюдження, одним з ключових виступає поняття ІКР- ідеального кінцевого результату, “який відповідає головному закону розвитку техніки – збільшенню ступеня ідеальності... ІКР – це уявний абсолютний підсумок вирішення поставленої задачі. Його формулюють за простою схемою: один з елементів «хворого» місця системи... сам [виділено автором] усуває шкідливу (непотрібну, зайву) дію”[6,89]. «Сам», тобто без участі людини, без додаткового споживання енергії, без надсистем, без втручання підсистем – абсолютно «без нічого». Далі наголошується, що звичайно, реально досягти такого результату неможливо, тому ІКР – це маяк, який дозволяє орієнтуватись на найкращий розв’язок. (Зверніть увагу на використання поняття «ідеал» у зв’язку з вже згадуваним вище формулюванням пояснення «досконалості»).

Якщо спробувати зобразити ІКР за допомогою символів (адже відомо, що краще один раз побачити, ніж сто разів почути), то це можливо зробити у вигляді своєрідного кола-інверсії, складеного з двох стріл, кінець однієї з яких є початком іншої і навпаки. В контексті цього хотілося б нагадати, по-перше: відомий символ «їнь і янь», як єдності протилежностей; по-друге той факт, що зокрема Арістотель, Цицерон вважали коло (шар) самим гармонійним об’єктом. Думається, найкращим чином сутність означеного висловив герой відомої повісті «Лезо бритви» великого російського палеонтолога і письменника-фантаста Івана Єфремова вчений Гірін: “Неважко, знаючи матеріалістичну діалектику, побачити, що краса - це правильна лінія в єдності і боротьбі протилежностей, та сама середина між двома сторонами кожного явища, будь-якої речі, яку бачили ще древні греки і назвали аристон - найкращим, вважаючи синонімом цього слова міру, точніше - почуття міри. Я уявляю собі цю міру чимось вкрай тонким - лезом бритви, бо знайти її, здійснити, дотримати нерідко так само важко, як пройти по лезу бритви, яке майже не видиме, мабуть через надзвичайну гостроту. Але це вже інше питання”[7,68].

Отже, в останньому визначенні краса вже напряму пов’язується з діалектикою, зокрема з таким її методологічним аспектом, як вирішення протиріч. Хотілося б, йдучи далі, звернути увагу саме на анонсоване «інше питання», на той факт, який полягає у зазначенні «важкості знайдення» міри, як своєрідного розв’язання суперечностей, можливо як своєрідного компромісу.

Спробуємо знову «прокласти паралелі». Відомий вислів А.Ейнштейна, що «правильно

поставлена проблема – це ~50% відповіді». На цьому вислові, думається, можливо побудувати, дещо переформулювавши, досить багато інших, не менш цікавих. Наприклад, «*як ставити питання?*». Або «*що саме ти маєш на увазі, коли питаєш мене про це?*». Або навіть таке: «*якби я знав як задати питання..., я б його не задав*». Останній вислів, думається, можливо охарактеризувати як *парадоксальний*. Справді тлумачний словник Ушакова дає нам визначення парадоксу (від грец. *paradoxos* – такий, що суперечить загальноприйнятому, дивний), як «*[несподіване] судження, що різко розходиться зі звичайним, загальноприйнятим, що суперечить (часто тільки на перший погляд) здоровому глузду*». Давайте тепер поглянемо, в контексті основної теми нашого дослідження, як вирішуються парадокси. (До речі згадаємо, чи не таким було і формулювання визначення ІКР у ТРВЗ?)

“...Аналіз парадоксів, або у більш широкому розумінні-уточненні наукових теорій, зумовлене тим, що нові експериментальні дані вступають у протиріччя з *принципами*, раніш надійно перевіреними, як здавалося спочатку, що складає невід’ємну частину загального процесу розвитку науки “[8,478].Також відомо, що “...головний зміст фундаментальних відкриттів – не додавання нового знання, а змінення *способу бачення* реальності, яке означає радикальні, психологічні зміни, перебудову, в першу чергу, суб’єкта наукового пізнання, і лише у другу – знання про його об’єкт. Відповідно саме з цим розумінням Т.Кун вкладає психологічний зміст у зміну наукових парадигм, трактуючи їх як психологічний процес «*перемикання гештальтів*». Нова парадигма – це новий *спосіб бачення* реальності, нова психологічна структура, у якій відношення психологічної несуперечності відновлені”[9,194].Також, на нашу думку, заслуговує уваги в аспекті висвітлюваної теми судження одного з сучасних дослідників т.зв. «штучного інтелекту». Так, зокрема, він зазначає, що “...в наукових дослідженнях явище, яке спостерігається, може бути з однаковим успіхом пояснено з точки зору декількох можливих теорій, але з плином часу перевага надається одній, в якій, за думкою вчених, більше простоти, витонченості та несподіваності. Саме ці якості можуть визначити вибір теорії. Якби вдалося формалізувати ці нечіткі поняття, вибір теорії був би *оптимальним*, тобто вибиралися б найбільш *красиві*, витончені, прості (чи фантастичні) теорії з тих, які однаково добре пояснюють емпіричний факт...” Далі наголошується, що це питання “...у наш час повертає все більшу увагу вчених, але єдина відповідь на нього ще не отримана”. Нарешті, найцікавішою є наступна думка, що “...інтуїтивно ми розуміємо, що простота і краса, витонченість(изящество) і несподіваність, довершеність і неповторність мають *дещо спільне*, яке зумовлює саме те, чому саме їм[таким теоріям] надається перевага”[10,186-187].

Можливо, що цей зазначений вектор спільності пролягає через вказані поняття, які зараз досліджуємо ми?.. Тобто, існує глибокий (можливо навіть назвати його синонімічним) взаємозв’язок між поняттями «економічний», «доцільний», «вигідний» і поняттями «оригінальний», «дотепний», «парадоксальний», врешті-решт «красивий» і «діалектичний».

Отже, що ж таке інверсія, про яку ми вже згадували? У переважній більшості досліджень з питань творчості вона виступає як, насамперед, один з прийомів, за яким потрібно подивитись на задачу з іншого, протилежного боку, чи іншої точки зору. (Інверсія в перекладі з латинської - перевертання, переставлення).Таким чином, головне питання для будь-якого дослідника (винахідника, вченого, просто людини, яка шукає вихід із проблемної суперечливої ситуації) полягає в тому, щоб знайти своєрідну «точку прикладення» цієї інверсії. Або, по аналогії, потрібно знати *як* задати питання, памятаючи символ парадоксу : саме те, що заважає – те і повинно допомогти. І це буде цілком діалектично, оскільки рішення проблеми полягає ...у самій проблемі.

Думається, можливо запропонувати такі евристичні етапи пошуку (створення) виходу з проблемної ситуації.

1. Ключом для знаходження вже згаданої «точки прикладення» інверсії, або власне шкідливого фактору, можливо висунути питання: «*Чому бажане не відбувається само по собі?*» Тобто, за якої причини не відбувається явище, яке ви ставите за мету досягнення.

2. Потрібно розглянути, *при яких умовах* саме цей шкідливий фактор буде не заважати, а допомагати у досягненні мети. Причому також необхідно зауважити, що шуканий результат повинен бути досягнутий «найбільш економічно».

3. Для перевірки можливого знайденого зворотного зв’язку (інверсії) застосовувати до шкідливого фактору т.зв. «просторо-часовий оператор» з метою виконання умови: «Чим гірше, тим ... ліпше.» Так. Це і є наш говорений парадокс. Але, погодьтеся, це і буде тим, що ми назвемо «простим», «красивим», ба навіть «геніальним».

Спробуємо тепер, для кращого з’ясування, навести декілька прикладів такого роду аналізу

вирішення проблемної ситуації.

Звернемося спочатку до світу матеріального.

Згадаємо відоме питання, яке задав Едісон винахіднику універсального розчинювача: В чому ви будете його зберігати? Ми знаємо також і рішення цього питання, яке винахідник так і не зміг дати свого часу. Спробуємо тепер проаналізувати це рішення за наведеними вище етапами. Отже, що ми бажаємо? Ми бажаємо, щоб розчинювач не розчинював ємність, у якій він буде зберігатися. (Але ж він повинен розчинювати усе!)

а) - Чому бажане не відбувається само по собі?

- Тому що в універсального розчинювача дуже висока активність молекул.

б) Тоді за яких умов саме ці молекули будуть абсолютно неактивними (Тобто – інверсія).

в) Під час пошуку рішення використовуйте означений просторово-часовий оператор - загострюйте шкідливий фактор до безкінечності - тобто розчинювач не повинен розчинювати нічого, ... жодна молекула розчинювача сама по собі не повинна вступати в реакцію з жодною молекулою ємності, у якій він зберігається. А це буде за умов, коли кожна молекула розчинювача *сама* «не захоче» це робити, тобто, коли зв'язок між самими молекулами розчинювача буде більший, ніж між ними і молекулами ємності. Чи це можливо? Так, це можливо за умов, коли, наприклад, зміниться температура того середовища, де відбувається реакція взаємодії. Отже відповідь: на час зберігання розчинювач потрібно заморозити до температури, при якій жодна його молекула не буде вступати у реакцію з молекулою ємності, де він буде зберігатися.

Тепер звернемося до прикладів із сфери соціальної. Відома притча про бідну дівчину і багатого старого нареченого, за якого вона не хотіла виходити. Коли тому набридло чекати згоди, він поставив умову: якщо дівчина витягне з кошика чорний камінець - то вийде за нього заміж, якщо ж білий - то ні. Але дівчина помітила, що він підняв з доріжки, (де в розсип лежали білі й чорні камінці), і кинув у кошик обидва чорні камінці. Виходу начебто немає. Що ж зробила дівчина? Вона витягла камінець і немовби ненавмисне впустила його на доріжку, де той одразу ж і загубився, змішавшись з іншими. «Не біда, - сказала дівчина, - у нас залишився ще один і ми визнаємо, якого кольору був той, що витягла я.»

Отже:

а) - Чому наречений став нестерпним? Адже до цього, хоча його домагання були неприємними, але не нестерпними. (Знову ж таки зробимо наголос на правильно поставленому питанні, яке дозволяє чітко виділити шкідливий фактор, бо саме він і повинен допомогти).

- Тому, що він поставив умову і, крім цього, ще й навмисно зробив обставини такими, які, на його думку, не давали ніякого шансу дівчині. Значить

б) Як зробити, щоб ця умова, і саме ця зміна обставин нареченим привела до ІКР, тобто до повного відказу нареченого від дівчини? (Бо умову ставив він сам, і він не може відмовитися від своїх слів).

Дії дівчини і результат ви вже знаєте.

Таким чином, як бачимо, саме шкідливий фактор був необхідною відправною точкою для інверсії, яку (погодьтеся) красиво, блискуче просто і тому геніально провела дівчина.

Ще один характерний приклад. У одному науково-фантастичному оповіданні двоє людей попадають на інопланетний підводний човен, який плаває у нашому земному океані без екіпажу. Човен запрограмований на захист своїх пасажирів від води, яка для інопланетян є найсильнішою отрутою, і тому люди не можуть вийти назовні, бо човен не підкоряється їх командам. Найвищий пріоритет для човна - збереження життя своїх пасажирів.

Отже:

а) - Чому люди не можуть вийти зовні?

- Тому, що їх не випускає човен.

- А чому він їх не випускає?

- Тому, що навкруги вода, яка, на думку човна, смертельно небезпечна для життя людей.

Тоді:

б) - За яких умов човен сам випустить людей і щоб у цьому допомогла саме наявність води навкруги нього?

- Човен випустить людей тільки тоді, коли буде вважати, що йому захищати їх вже немає ніякого сенсу. Тобто тоді, коли, на його думку, вони будуть мертві.

- А коли, на думку човна, вони можуть бути мертві?

- Звісно, за багатьох причин, але ми не забуваємо, що саме вода нам потрібна допомогти! Ось

і є кінцева відповідь, яка стала очевидною. Далі вже знову справа суто технічна.

Люди знайшли можливість пошкодити оболонку човна, вода хлинула усередину. І хоча човен досить швидко полагодив себе, та справу вже було зроблено - люди удали, що вони отруїлися водою і померли. Човен порахував, що люди були не «сповна Розуму», але... що поробиш, з сумом висадив «тіла» на берег, що й було потрібно у якості ідеального кінцевого результату.

Цікаво, що приклад знайдення рішення дівчиною має пояснення і з точки зору конструкції т.зв. простої категоричної дилеми у логіці. Цей факт, думається, є черговим підтвердженням і природи інтуїції, зокрема того, що «...інтуїція – раптове прозріння істини без необхідних з точки зору формальної логіки проміжних висновків» [11,99]. На те, що це дійсно так, вказував також і А. Пуанкаре: «Серед численних комбінацій, утворених нашою підсвідомістю, більшість нецікавих і марних, але гадаю, вони не здатні подіяти на наше естетичне почуття; вони ніколи не будуть нами усвідомлені; тільки деякі є гармонійними і тому одночасно красивими і корисними; вони здатні розбурхати нашу спеціальну геометричну інтуїцію, яка приверне до них нашу увагу і таким чином дасть їм можливість стати усвідомленими... Хто позбавлений його (естетичного почуття), ніколи не стане справжнім винахідником» [3,179]. (Повертаючись до Канта, - саме інтуїцію, вважається, скоріш за все він мав на увазі, коли наголошував, що «прекрасне пізнається без посередництва поняття»).

Підсумовуючи, необхідно відмітити, що ми не торкалися досить багатьох аспектів вираження об'єктивності краси, зокрема у вигляді т.зв. «золотої пропорції». Ця тема пророблена доволі ґрунтовно. Хотілося б тільки звернути увагу, що не зважаючи на цей факт у Росії створено т.зв. «інститут золотого перетину», одним з гаслів якого винесені слова О.Лосева: «Закон золотого деления должен быть диалектической необходимостью. Это – та мысль, которую, насколько мне известно, я провожу впервые».

Наостанок також, як і обіцяно, проведемо деякі паралелі з категоріями етики, в контексті відомої тріади: істина-добро-краса. Однією з головних і центральних для кожної людини є категорія справедливості. За визначенням, справедливість «виражає загальне співвідношення цінностей і конкретний їх розподіл між суб'єктами, визначає міру, співрозмірність [виділено автором], відповідність між правами і обов'язками людей, заслугами і їх визнанням, злочинними діями і покаранням» [12,338]. Як бачимо, можливо зазначити, що і у цьому визначенні залишився глибокий «діалектичний відбиток», що за думкою В.Гейзенберга є своєрідним «...загальним принципом, який полегшує розуміння явищ. Подібне... ми сприймаємо як прояв краси» [2,5], в даному випадку справедливості, як «краси істини».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Искусство и жизнь / Пер. с англ. Т. В. Кожевниковой, И. И. Нейч. — М. : МЦР ; Мастер-Банк, 2004. — 365 с.
2. Красота и мозг. Биологические аспекты эстетики / Пер. с англ. ; под ред. И. Ренчлера, Б. Херцбергер, Д. Эпстайна. — М. : Мир , 1995. — 267 с.
3. Федь А. М. Эстетическое воспитание (на уроках по основам наук) / А. М. Федь. — Киев : Радянська школа , 1984. — 136 с.
4. Философский словарь. <http://mirslovari.com>.
5. Краткий словарь по эстетике / Под ред. М. Ф. Овсянникова. — М. : Просвещение , 1983. — 320 с.
6. Косіюк М. М. Основи науково-технічної творчості / М. М. Косіюк, Г. П. Черменський — Хмельницький : Поділля , 1998. — 115 с.
7. Ефремов И. Лезвие бритвы / И. Ефремов. — М. : ЭКСМО , 2007. — 214с.
8. Философский энциклопедический словарь / Сост. Г. Л. Рудь, Т. П. Ефремова, А. Ю. Данилов — М. : Сов. Энциклопедия , 1983. — 560 с.
9. Меркулов И. П. Научный прогресс: когнитивные и социокультурные аспекты / И. П. Меркулов. — М. : Изд-во РАН , Ин-т философии , 1993. — 235 с.
10. Васильев В. И. Искусственный интеллект (формирование и опознавание образов) / В. И. Васильев, А. И. Шевченко. — Донецк : ДонГИИИ , 2000. — 321 с.
11. Кедров Б. О творчестве в науке и технике / Б. Кедров. — М. : Молодая гвардия , 1987. — 217 с.
12. Словарь по этике / Под ред. .И. С. Кона. — М. : Изд-во полит.лит-ры , 1983. — 320 с.

Стаття надійшла до редакції 27.12.2010